

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Ю. В. Рібцун

**КОРЕКЦІЙНЕ НАВЧАННЯ
з розвитку
мовлення дітей
молодшого
дошкільного віку із ЗНМ**

Програмно-методичний комплекс

Київ
«Освіта України»
2011

УДК 376-053.4-056.264

ББК 74.3

Р 49

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-9371 від 11.10.2010 р.)*

*Схвалено засіданням вченої ради Інституту спеціальної
педагогіки НАПН України (Протокол № 3 від 26.03.2009 р.)*

Рецензенти:

- Л. І. Трофименко*, старший науковий співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук;
- Н. В. Чередніченко*, доцент кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук;
- Т. М. Кожевникова*, директор дошкільного навчального закладу компенсуючого типу для дітей з тяжкими порушеннями мовлення № 611 м. Києва.

Рібцун Ю. В.

Р 49 Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. — К.: Освіта України, 2011. — 294 с.

ISBN 978-966-188-187-6

У програмно-методичному комплексі представлено зміст і методику корекційної роботи з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Запропонована система роботи розрахована на вчителів-логопедів дошкільних навчальних закладів. Окремі матеріали комплексу можуть бути використані вихователями загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу для дітей із порушеннями мовлення, педагогами закладів інтернатного типу для дітей-сиріт, реабілітаційних центрів, вчителями дошкільних відділень і підготовчих класів спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей із тяжкими порушеннями мовлення, студентами педагогічних вузів.

ISBN 978-966-188-187-6

© Ю. В. Рібцун, 2011

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	5
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	10
1.1. Стан лінгвістичного та комунікативного компонентів мовленнєвої діяльності дітей четвертого року життя із ЗНМ.....	10
1.2. Особливості лексичної складової мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ	17
1.3. Стан сформованості граматичної будови мовлення молодших дошкільників із ЗНМ.....	28
1.4. Особливості фонетико-фонематичної складової мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ У ГРУПАХ ДЛЯ ДІТЕЙ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ЖИТТЯ ІЗ ЗНМ	42
2.1. Організація роботи вчителя-логопеда у молодшій групі для дітей із ЗНМ	42
2.2. Створення предметно-розвивального середовища.....	47
2.3. Особливості використання наочності у роботі з молодшими дошкільниками із ЗНМ.....	50
2.4. Взаємозв'язок роботи вчителя-логопеда та вихователів	57
2.5. Робота вчителя-логопеда з батьками	61
2.6. Робота практичного психолога в молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ.....	66
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	72

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ.....	93
4.1. Орієнтовний календарний план логопедичних занять	93
4.2. Проведення підготовчої роботи у молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ.....	119
4.3. Розвиток лексичної складової мовлення.....	123
4.4. Формування граматичної будови мовлення.....	138
4.5. Удосконалення фонетико-фонематичної складової мовлення.....	148
4.6. Розвиток зв'язного мовлення.....	174
РОЗДІЛ 5. ІГРИ ТА ВПРАВИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ.....	181
5.1. Підготовча робота у молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ	181
5.2. Розвиток лексичної складової мовлення.....	188
5.3. Формування граматичної будови мовлення.....	210
5.4. Удосконалення фонетико-фонематичної складової мовлення.....	223
5.5. Розвиток зв'язного мовлення.....	262
ДОДАТКИ.....	267
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	287

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Згідно з наміченими шляхами модернізації освітньої галузі сучасні реформаційні процеси потребують конструктивно нового підходу до навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах, особливо таких, що мають корекційно-розвивальну спрямованість.

Проблема удосконалення спеціальної дошкільної освіти в Україні стала поштовхом для реорганізації педагогічного процесу і в групах для дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 240/165 від 27.03.2006 р. у дошкільних навчальних закладах компенсуючого типу для дітей з порушеннями мовлення почали функціонувати групи для дошкільників, які досягли дворічного віку [1, 16]¹.

Проблемі розвитку мовлення та мовленнєвої діяльності дитини в цілому присвячені численні дослідження, у яких вказується на різноманітні вади сформованості всіх її сторін, форм, видів, механізмів та операцій (Р. Є. Левіна, О. М. Мастюкова, Є. Ф. Соботович, Т. Б. Філічева, Н. О. Чевельова та ін.). Проблемі навчання та виховання молодших дошкільників із ЗНМ присвячено окремі науково-методичні дослідження (В. Н. Аванесова, Ж. В. Антипова, Г. М. Бавікіна, Г. Д. Розенгарт-Пупко, Б. С. Садирова та ін.), однак отримані дані не розглядаються з позицій загального підходу до вивчення мовленнєвої функції, не враховують диференційованої структури комунікативного і лінгвістичного компонентів мовленнєвої діяльності та окремих складових, а також специфіку їх порушень у дітей. Це, в свою чергу, свідчить, що на цьому етапі розвитку логопедичної науки досі не розроблена система корекційно-розвивального навчання та виховання дітей четвертого року життя із ЗНМ.

Загальні положення

Вивчення психолінгвістичного підходу щодо розуміння структури мовленнєвої діяльності дозволило виявити диференційовані механізми мовленнєвих порушень і на цій основі розробити систему корекційно-розвивального навчання з розвитку мовленнєвої функції у зазначеній категорії дітей. Застосування саме міждисциплінарного підходу дозволило підвищити ефективність діагностичної, прогностичної, корекційної та профілактичної роботи з дітьми четвертого року життя із ЗНМ.

¹ Тут і далі перша цифра позначає номер підрозділу Рекомендованої літератури, а друга – порядковий номер джерела.

Підґрунтям змісту і методики корекційно-розвивального навчання молодших дошкільників із ЗНМ стали наступні теоретичні положення:

- формування усного мовлення має відбуватися на основі удосконалення та розвитку окремих ланок мовної системи; позитивні зрушення в одній з них призводять до покращення дитячого мовлення в цілому;
- розвиток мовлення повинен здійснюватися у певній послідовності – від елементарних форм до розгорнутого мовлення;
- становлення усного мовлення має знаходитись у тісному взаємозв'язку з мовленнєвою та пізнавальною діяльністю;
- формування експресивного мовлення відбувається на основі розвитку імпресивного мовлення.

Методологічною основою розробленого програмно-методичного комплексу стали:

- концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку (Є. Ф. Соботович) [2, 14];
- нормативні показники і критерії оцінки мовленнєвого розвитку дошкільників (Є. Ф. Соботович) [2, 15; 16];
- концепція про структуру мовних знань, механізми їх засвоєння та особливості оволодіння мовленнєвою діяльністю на практичному рівні у процесі нормального і порушеного онтогенезу (Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, Н. С. Жукова, Л. Є. Левіна, О. О. Леонт'єв та ін.);
- психолінгвістичний підхід до аналізу та корекції порушень мовленнєвого розвитку дитини (О. О. Леонт'єв, Д. П. Слобін, Є. Ф. Соботович, О. М. Шахнарович, М. Х. Швачкін та ін.).

Зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ був розроблений з урахуванням основних принципів, а саме:

загальнодидактичних:

- системності;
- комплексності;
- наочності;
- доступності;
- індивідуального підходу;
- відповідності програмним вимогам загальноосвітніх дошкільних навчальних закладів (Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”, програмам виховання дітей дошкільного віку “Дитина”, “Малюток”, “Українотворець”) [2, 1; 5; 6; 8];

спеціальних:

- онтогенетичного;
- етіопатогенетичного;
- корекційної спрямованості навчання та виховання;
- використання збережених психічних процесів і аналізаторних систем;
- урахування симптоматики порушення та структури мовленнєвого дефекту;
- диференційованого підходу до формування усного мовлення;
- врахування зони актуального і найближчого розвитку дитини.

Розробка напрямів корекційно-розвивальної роботи у молодшій віковій групі відбувалася з обов'язковим урахуванням поетапного формування мовлення у нормальному онтогенезі.

Онтогенетичний принцип враховує як послідовність формування мовленнєвих функцій та видів мовлення (номінативного, комунікативного, ситуативного, контекстного, зовнішнього, внутрішнього), так і послідовність формування його структурних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного) у нормі. Знаючи терміни засвоєння та показники розвитку лексико-граматичної та фонетико-фонематичної складових мовлення, можна орієнтуватися саме на них під час побудови змісту цілісного логопедичного впливу.

Використання етіопатогенетичного принципу, знання наявних компенсаторних можливостей молодших дошкільників, урахування симптоматики порушення і структури мовленнєвого дефекту дали змогу забезпечити у програмно-методичному комплексі єдність у формуванні (на практичному рівні) фонетико-фонематичного та лексико-граматичного компонентів мовлення та найбільш ефективно підібрати до корекційно-розвивальних занять дидактичний і мовленнєвий матеріал.

Принцип використання збережених психічних процесів та аналізаторних систем виявився особливо важливим у плануванні роботи з молодшими дошкільниками із ЗНМ, адже саме у цьому віці здійснюється найбільш активне засвоєння нових слів і синтаксичних конструкцій на основі чуттєвого досвіду дітей за допомогою залучення різних аналізаторів.

Ігрові завдання з розвитку мовлення розроблені та підібрані таким чином, що враховують зону актуального і найближчого розвитку дитини, проводяться згідно поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін). Їх ступінь складності відповідає рівню розвитку молодших дошкільників, завдяки чому разом із мовленнєвим забезпечується й інтелектуальний розвиток дітей четвертого року життя із ЗНМ.

Окрім спеціальних, доцільно керуватися також загальнодидактичними принципами, які тісно переплітаються між собою. Зокрема, принципи комплексності та системності у поєднанні з принципом наочності забезпечують поступальний розвиток молодших дошкільників шляхом кількаразового повторення, опори на наявні мовленнєві вміння та набуті навички.

Вказані теоретичні положення та перераховані принципи дали змогу створити комплексність, цілісність і системність корекційно-розвивальної роботи в умовах молодшої вікової групи дошкільного навчального закладу компенсуючого типу.

Структура програмно-методичного комплексу

Запропонований програмно-методичний комплекс складається з 5 розділів:

РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

У ньому подано загальну характеристику мовлення молодших дошкільників із ЗНМ, розкрито особливості лексичної, граматичної та фонетико-фонематичної складових мовлення дітей зазначеної категорії, окреслені закономірності формування мовлення у процесі нормального розвитку та за умов дизонтогенезу.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ У ГРУПАХ ДЛЯ ДІТЕЙ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ЖИТТЯ ІЗ ЗНМ

У розділі розкрито організацію роботи вчителя-логопеда² у молодшій групі для дітей із ЗНМ, умови створення предметно-розвивального середовища, специфіку використання наочності у роботі з молодшими дошкільниками із ЗНМ, окреслено форми взаємозв'язку роботи вчителя-логопеда та вихователів, роботи вчителя-логопеда з батьками, роботи практичного психолога у молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

У цьому розділі розкрито зміст корекційно-розвивального навчання і окреслено вимоги до знань та умінь молодших дошкільників із ЗНМ.

² На підставі ст. 20, 27 Закону України «Про дошкільну освіту», «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників» корекційну діяльність з дітьми, які мають вади мовленнєвого розвитку, в умовах дошкільного навчального закладу компенсуючого типу здійснює вчитель-логопед [1, 5; 14].

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

У розділі зазначено орієнтовний календарний план логопедичних занять, послідовно викладено методику розвитку мовлення та шляхи її реалізації за основними змістовими лініями в таких напрямках: налагодження невербального контакту з дорослим (підготовка робота), розвиток лексичної складової мовлення, формування граматичної будови мовлення, удосконалення фонетико-фонематичної складової мовлення та розвиток зв'язного мовлення.

РОЗДІЛ 5. ІГРИ ТА ВПРАВИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

У розділі представлені фрагменти занять, ігрові завдання та вправи з розвитку мовлення, що можуть бути використані як учителем-логопедом, так і вихователями.

Програмно-методичний комплекс містить також список рекомендованої спеціальної методичної та дитячої художньої літератури, законодавчих і нормативних документів, а також додатки з віршованим матеріалом для формування правильної звуковимови дітей четвертого року життя із ЗНМ.

Представлена система корекційно-розвивального навчання молодших дошкільників із ЗНМ розрахована на вчителів-логопедів дошкільних навчальних закладів (ДНЗ). Окремі матеріали комплексу можуть бути використані вихователями загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу, педагогами закладів інтернатного типу для дітей-сиріт, реабілітаційних центрів, вчителями дошкільних відділень і підготовчих класів спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), студентами педагогічних вузів, батьками дітей із порушеннями психофізичного розвитку, а також можуть стати в нагоді під час проведення спецкурсів перепідготовки чи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, у підготовці та читанні фахових курсів у вищих педагогічних навчальних закладах за спеціальністю 6.010105 “Корекційна освіта (логопедія)”, “Спеціальна методика дошкільного виховання”.